

Viron dentaaliklusiilin astevaihtelusta.

Viron dentaaliklusiilin astevaihtelun heikon asteen edustuksessa on eräitä seikkoja, jotka ovat antaneet aiheetta olettaa, että joissakin tapauksissa ei olisi astevaihteluteorian edellyttämää heikon asteen spiranttia koskaan ollutkaan. Tämän kannan on esittänyt LAURI KETTUNEN, joka on yleensä muutenkin suhtautunut kriittisesti vallalla oleviin astevaihtelua koskeviin käsityksiin. Jos todellakin voitaisiin osoittaa todennäköiseksi, että viron kieli yllä tarkoitetuissa tapauksissa olisi pystysuorana perintönä säilyttänyt vanhan soinnittoman klusiilin, niin on myönnettävä, että tällä seikalla olisi huomattava merkitys itämerensuomalaisten kielten astevaihtelun ikää selvitettäessä.

Asiasta käyty keskustelu on koskenut tapauksia, joissa virossa suffiksaalisen astevaihtelun alalla, siis painottoman tavun vokaalin jäljessä, tavataan soinniton mediaklusiili d — kirjakielessä d :llä merkitty — asemassa, joissa astevaihteluteorian mukaan myöhäiskantasuomessa on esiintynyt soinnillinen dentaalispirantti δ , heikon asteen edustajana. Lisäksi on ollut puheena Kodaveren murteen edustus, jossa pääpainollisenkin vokaalin jäljessä tavataan heikon asteen tapauksissa, tällöin siis umpitavun edellä, samaa klusiiliedustusta. Myös tätä radikaalisen astevaihtelun alalla esiintyvää edustustapaa on pidetty alkuperäiseen klusiiliedustukseen palautuvana, ts. on oletettu, että heikon asteen spiranttia ei olisi näissäkään tapauksissa koskaan ollut.

Otamme ensiksi tarkasteltaviksi suffiksaalisen astevaihtelun alaan kuuluvat tapaukset. Viron pohjoismurteissa ja niihin perustuvassa kirjakielessä on äännelakina se, että d tavataan vain milloin ensi tavu on ollut lyhyt ja milloin samalla kolmannen tavun vokaali ei ole ollut sanan viimeinen äänne (KETTUNEN EKÄH s. 77-78). Muulloin on astevaihteluteorian

edellyttämän spirantin kato sääntönä. Systeemipakon ja selvyiden tavoittelun vuoksi on kuitenkin tapahtunut runsaasti analogisia yleistyksiä (ks. niistä KETTUNEN mt. s. 79-81). Etelävirossa sensijaan on oletettu heikon asteen spirantti yleensä aina kadonnut; eräissä murteissa tavataan spirantin tilalla usein *h*, joka saattaa, kuten Kettunen on esittänyt, olla tavurajalle kehittynyt siirtymä-äänne.

Viron yleiskielessä ja pohjoisviron murteissa tavataan siis *d*:tä äänne-laillisesti seuraavanlaisissa tapauksissa: *kevadell* *o*: *kevädel* (mksm. **kevädellä*) 'keväällä', *hõbedast* *o*: *hēbēpast* 'hopeasta', *labidad* 'lapiot', murt. *gluve* 'oluen', *vabadus* 'vapaus', *pimedas* 'pimeässä', *magedaks* 'makeaksi', *kibedus* 'katkeruus, karvaus', *mägede* (mksm. **mäkeđen*) 'mäkien, vuorten', *sigade* 'sikojen', *lugeda* (mksm. **lukēdak*) 'lukea', *küsida* 'kysyä', *sidudes* 'sitoen, sitoessa', *kogudus* (mksm. **kokodus*, vrt. suom. *kokous*) 'seurakunta', *lubadus* 'lupaus', jne. Sensijaan on kato äännelaillinen seuraavan tapaisissa esimerkeissä, joissa siis joko (1) ensi tavu on pitkä tai (2) ensi tavu on lyhyt ja kolmannen tavun vokaali myöhäiskantasuomessa sananloppuinen: *valged* (**valkēdat*) 'valkeat', *selged* (**selkedät*) 'selkeät', *kõrgus* (**korkēδus*) 'korkeus', *saage* (**sākadēn*) 'saakaa', *anda* (**antadak*) 'antaa', *kündes* 'kyntäen, kyntäessä', *tõrvab* (**tērvadapi*) 'tervaa', *lõikus* (**leikkaδus*) 'leikkuu, sadonkorjuu', *jalge* (**jalkadēn*) 'jalkojen', *surnule* (**surnudēlēn*) 'kuolleele', *neitsile* 'neitsyelle', *jalga* (**jalkada*) 'jalkaa', *kala* 'kalaa', *pime* (**pimedä*) 'pimeä'.

Ensimmäisen kerran KETTUNEN esitti viron painottoman tavun vokaalin jälkeisen *d*:n alkuperää koskevat epäilyksensä artikkelissa »Astevaihtelusta länsisuomalaisissa kielissä» (Virittäjä 1919) s. 48: »Astevaihteluteoria tietysti vaatii merkitsemään, että puheena oleva klusili on syntynyt aikaisemmasta dentalispirantista (*δ*:stä), samalla kuin sama vahvan asteen *d* olisi syntynyt *t* klusilista, mutta luonnollisemmalta tuntuisi kieltämättä pitää klusilia niin 'heikon' kuin 'vahvan' asteen lähtökohtana, varsinkin sen jälkeen mitä yllä vepsän suhteesta on puhuttu.» (Ks. myös Vir. 1925 s. 66.) »Eestin kielen äännehistoriassa» s. 64-65 Kettunen, puhuessaan Kodaveren pääpainollisen tavun jälkeisestä *d*:stä umpitavun edellä, sanoo: »Jos meidän täytyy lähteä olettamuksesta, että 'heikko aste' soinnillisine spirantteineen oli aikaisemmin olemassa, niin olisi tämä spirantti siis kehittynyt mediaklusiiliksi ja astevaihtelu siten hävinnyt. Sama kehitys esiintyisi pohjoiseestissä myös alempana mainittavissa painottoman tavun vokaalin jälkeisissä tapauksissa (*pimedad* 'pimeät', *kudada* 'kutoa' jne.) ja vihdoin klusiilien edustuksessa kauttaaltaan vepsässä ja liivissä, joista kielistä 'heikko aste' puuttuu. Lienee siis kylläkin aihetta epäillä, ettei heikkoa astetta ja varsinkaan sen spirantitiedustusta ole koskaan ollut

niissä kielissä ja niissä tapauksissa, joissa astevaihtelua nykyisinkään ei ole ja joissa vaihtelemattomutta ei voi pitää analogisena asteyleistyksenä. Onhan muuten foneettisestikin hyvin luonnollista, että tavupainoan menettävä klusiili 'heikkenee' spirantiksi ja katoaa (- - -), kun sitävastoin on äännefysiologisesti vaikeampaa ymmärtää soinnillisen spirantin 'vahvenemista' soinnittomaksi klusiiliksi (vieläpä painottomassa asemassa).^{*} Kielelliset tosiasiat ja foneettinen todennäköisyys kehoittavat siis varovaisuuteen, milloin astevaihtelun ulkopuolella olevia muotoja yritämme rekonstruoida alkusuomalaisiin 'heikkoihin asteisiinsa'.» Samoilla sivuilla olevassa alaviitassa, johon edellisessä sitaatissa oleva tähti viittaa, Kettunen jatkaa: »Vain mullistavan voimakas vieras vaikutus olisi voinut aiheuttaa spirantin substituomisen klusiililla ja astevaihtelun häviämisen sitä tietä, mutta mikäpä vieras vaikutus esim. pohjoiseestissä olisi voinut tulla kysymykseen? Toki sen jäljet esim. Kodaveressa silloin olisivat muutenkin havaittavissa. Ja onhan vieraan vaikutuksen johdosta astevaihtelukieliämmekin aivan häviämässä (vatja, monet karjalan murteet), emmekä huomaa astevaihtelun sen johdosta hävinneen.» V. 1936 ilmestyneessä artikkelissa »Gab es Stufenwechsel im Urfinnischen», Nyelvtud. Közlemények 50, Kettunen sanoo puheena olevasta edustuksesta (s. 177): » - - - schon die zitierten Formen des Estnischen *pimeda, ajada (kevadel* usw.), wo das *d* (der estn. Schriftsprache) eine stimmlose Media ist, deuten dahin, dass auch das Estnische teilweise den Klusil bewahrt hat, geschweige denn, dass dialektisch im Nordestnischen (besonders in Kodafer) der Dentalklusil auch nach dem Vokal der ersten Silbe keinen schwache Stufe kennt (nur z. B. *vesì: vedès, kàvùs, liv. kàdùks 'Ärmel'* usw. .)». Virittäjässä 1938 s. 373 Kettunen vielä lausuu: » - - -, mutta vepsän ja liivin (sekä eräiden eestin edustustapojen) kohdalta en pääse muuhun kuin siihen tosiasiaan, että 'heikkoa astetta' ei ole niissä todettavissa.»

Näiden yllä esitettyjen mielipiteiden johdosta on syytä tarkastaa, mitä viron vanhimmat kirjalliset muistomerkit voisivat todistaa painottoman tavun vokaalin jälkeisen dentaalin laadusta. Liber Census Daniaen (lyh. LCD) paikannimissä tämä dentaali on merkitty *th*:lla. Neljä varmaa esimerkkiä on käytettävissä:¹

1. H ø p p æ t h æ, nyk. *Hõbeda*, saks. Höbbet;
2. H ø r æ t h a, nyk. *Hõreda*, saks. Hördel;
3. L a k e t h æ, nyk. *Lagedi*, saks. Laakt;

¹ Tässä ja seuraavassa LCD:n paikannimistä esitettävät tiedot ja paikannimien identifioinnit perustuvat PAUL JOHANSENIN suurenmoiseen monografiaan Die Estlandliste des Liber Census Daniae (lyh. EL),

4. M a h e t h æ, paikan nyk. vir. nimi on *Maidla*, saks. Maidel. Vrt. toisaalta LCD:n M a i d a l æ, jonka nykyinen vir. nimi omituisen yhteen-sattuman johdosta on *Maheda*, jota nimeä LCD:n M a h e t h æ äännteel-lisesti epäilemättä vastaa.

Alasaksan tuonaikaisen ortografian kannalta *th* saattaa olla vain soinnillisen dentaalispirantin merkki.¹ Samoin on asianlaita tanskan silloisessa ortografiassa.² Olivatpa siis paikannimien muistiinmerkitsijät alasaksalaista tai tanskalaista alkuperää, se ei tässä tapauksessa vaikuta kirjoitus-tavan tulkintaan. Kuten Paul Johansen suuressa monografiassaan on osoittanut, oli ensimmäisten paikannimiluetteloiden laatijoiden joukossa sekä alasaksalaista että tanskalaista alkuperää olevia, ensinmainittuja kuitenkin enemmän. Niissä paikannimilistoissa taas, joita Johansenin mukaan voidaan olettaa suomalaisen kirjoittajan laatimiksi, yllä mainittuja nimiä ei esiinny. Se käsitys, että *th* näissä tapauksissa on dentaalispirantin merkki, on aikaisemminkin jo eräitä kertoja esitetty.³

Tekla Teivaala on tosin esittänyt pari tapausta, joissa sanansisäinen *th* hänen mukaansa olisi *t:n* tai ehkä puheäännettömän mediaklusiilin merkinä. Jos näin todella olisi, ei voitaisikaan pitää ehdottoman varmana, että *th* äsken esitetyissä tapauksissa merkitsee nimenomaan soinnillista dentaalispiranttia. Teivaalan mainitsemiin esimerkkeihin on siksi syytä kiinnittää erityistä huomiota. Hänen tarkoittamansa tapaukset ovat *K i t h æ* ja *U v æ t h o* (Teivaalan käyttämän kirjoitustavan mukaan *K i t h æ* ja *W a æ t h o*). Mitä ensimmäiseen tapaukseen tulee, on nimen nykyinen saksalainen kirjoitusasu johtanut tutkijan harhaan. Teivaala mainitsee, että nimen nykyinen muoto kuuluu *K i d a*, mutta tämä ei ole virolainen muoto, joka kuuluu, niinkuin Johansenin teoksesta nähdään, *K i i u*. Nimessä siis ei ole ollut sanansisäistä soinnitonta klusiilia, vaan heikon asteen soinnillinen spirantti δ : **kīdo(n)* > *K i i u*, joten *th* on aivan odotuksenmukainen merkinätapa. Jo Schlüter tuntee oikean virolaisen asun ja hän on sen mukaisesti käsittänyt *th:n* spirantin merkiksi. Mitä *U v æ t h o* -nimeen tulee, niin Teivaala ja Schlüter identifioivat sen *W a i d a* -nimisen paikan kanssa, mutta Johansen osoittaa, että nimen vastine on *V ä o*-niminen kylä Jöelähtmen pitäjässä. Tässäkin on

¹ AGATHE LASCH *Mittelniederdeutsche Grammatik* s. 21, 129, 164—166; Lasch huomauttaa nimcnomaan, että »Im livländischen Ub. ist *th* in der ersten hälfte des 13. jhs. durchaus erhalten»; CHR. SARAUW *Niederdeutsche Forschungen* I s. 335—.

² BRÖNDUM-NIELSEN *Gammeldansk Grammatik* I s. 73.

³ TEKLA TEIVAALA *Virolaisista paikannimistä 1200-luvulla*, Suomi IV, 5, s. 10, 26; WOLFGANG SCHLÜTER *Die estnischen Ortsnamen im Liber Censu Daniae*, Sitzungsberichte der Gel. Estnischen Gesellschaft 1907, s. 31; PAUL JOHANSEN *EL* s. 292.

siis *th* ollut soinnillisen spirantin merkinä. Eräs tapaus, joka niinikään saattaisi herättää epäilyksiä, on *Pathes*, vir. *Padise klooster*, saks. Padiskloster. Johansen on kuitenkin osoittanut, että luostari on saanut nimensä vir. *Paekülan* mukaan (< **pæðen* + *külä*). Nykyinen virolainen nimi on saatu saksalaisten asiakirjojen kirjoitustavan vaikutuksesta. Ei voida siis esittää esimerkkejä siitä, että sanansisäistä *th*:ta olisi LCD:n virolaisissa paikannimissä käytetty soinnittoman klusiin tai soinnittoman mediaklusiilin merkinä.

Yllä esitetyt LCD:n suffiksaalisen astevaihtelun alaan kuuluvat tapaukset olivat kaikki sellaisia, joissa pääpainollinen tavu oli lyhyt. Nimessä *Uvaskæthæ* näyttäisi spirantti esiintyvän tapauksessa, jossa sanan ensi tavu on pitkä. Johansen on rekonstruoinut kirjurin alkuperäiseksi muodoksi **Waskethe*. Kun kumminkin kaikki myöhemmät asiakirjamerkinnyt viittaavat *l*:ään toisen ja kolmannen tavun rajalla — v. 1396 Wasschele, 1398, 1405, 1548, 1557 Wasschel, 1544 Wasskel jne. — tuntuu luultavalta, että alkuperäinen merkintä on ollut **Waskele*. Nykyinen virolainen asu *Vasta* voitaisiin selittää siten, että sisäheittoisesta muodosta **vaskla*- tuli assimilaation johdosta **vastla*-, jolle muodostettiin analoginen nominatiivi **vastal*. Tämä on saatettu käsittää adessiiviksi, ja sitten on siitä abstrahoitu uusi perusmuoto *vasta*. Ei ole siis esimerkkiä siitä, että spirantti LCD:n aikoina olisi vielä ollut säilyneenä tapauksissa, joissa ensimmäinen tavu oli pitkä.

Voidaan kysyä, edustavatko ne spirantin sisältävät muodot, joita LCD:ssä tapasimme, nominatiivia vai jotakin muuta sijamuotoa. Nominatiivissahan ei nykykielessäkään esiinny klusiilia, ja voitaisiin siis ehkä väittää, että jos LCD:n muodot edustavat nominatiivia, ne eivät voisi todistaa mitään siitä, mikä on ollut nykyisen *d*:n edeltäjänä muissa sijamuodoissa: *pimedas*, *lagedal* jne. On vaikea ehdottomalla varmuudella sanoa, mitä sijaa LCD:n nimimuodot tässä kysymykseen tulevissa tapauksissa edustavat. Eräissä muissa tapauksissa voidaan päätellä, että nimi esiintyy nominatiivissa: niin esim. *Vsikylæ* *o*: *ūsikülä*, *Vilia-caueri* *o*: *viljakkavēri*, nyk. *Villakvere*, *Katenshapæ* *o*: *kaitin-sapa* (vrt. suom. pn. *Katinhäntä*), *Orkæ* *o*: *orko*, nyk. *Oru*. Mutta tällaisten ohella on runsaasti tapauksia, jotka viittaavat genetiiviasuun, siis siihen, jossa Viron paikannimet nykyisin tavallisesti esiintyvät. Esimerkkeinä voidaan mainita jo edellä esitetyt *Kithæ* ja *Uvætho*, edelleen *Randū* (nyk. *Rannukülä*), *Katkuntakusæ* (vrt. nominatiivia *Katkaantagus*), *Ækizæ* (nyk. *Aigitse*, vrt. 1412 *Ayckycze*, 1581 *Aykitz*; tähän voitaneen yhdistää suom. pn. *Aikkinen*, joka tavataan ainakin Mynämäessä).

Varmaksi jää kumminkin, että soinnillinen dentaalispirantti on *hõbeda*-tyypin sanoissa pohjoisvirossakin kerran esiintynyt. Silloin käy ensinnäkin mahdottomaksi Kettusen (EKÄH s. 81), tosin epäröiden, esittämä selitysyritys, että yksikön nominatiiviin *pime* olisi tultu **pimèv* (< **pimetä*) muodosta sanan loppuun joutuneen, myöhäiskantasuomalaista tenuisklusiilia edustavan median kadon välityksellä. Ja kun soinnillinen spirantti kerran on *hõbeda*-tyypin sanoissa esiintynyt, on mitä luonnollisinta, että se on alunperinkin esiintynyt paradigman kaikissa muodoissa. Olisi nimittäin erittäin vaikeata hyväksyttävästi perustella sellaista oletusta, että soinnillinen spirantti olisi esiintynyt vain sananloppuisen avoimen tavun alussa, mutta muissa tapauksissa soinniton tenuisklusiili. Heikon asteen esiintymisen edellytyksenähän on ollut, niinkuin jo Setälä on esittänyt, toisen tavun painottomuus. Tämä näkyy selvästi siitäkin, että milloin toinen tavu on ollut umpitavu, heikkoa astetta ei ole tavattu kolmannen tavun alussa, toinen umpitavu kun ei ole ollut riittävän painoton heikon asteen kehittymistä varten. Huomattava on niinkään, että sivupainollisen kolmannen tavun vokaalin jäljessä tavataan avotavun alussa vahvan asteen soinniton klusiili. Muodossa **pimedässä* voidaan olettaa toisen tavun olleen vielä painottomamman kuin nominatiivissa **pimedä*, koska sitä edellisessä tapauksessa on seurannut suhteellisen sivupainollinen kolmas tavu. Oletus, että vain **pimedä*-muodossa olisi ollut spirantti, mutta muissa sijamuodoissa klusiili, joutuisi siis pahaan ristiriitaan foneettisten tosiseikkojen kanssa, jonka takia tällaista oletusta ei voida ottaa edes vakavasti harkittavaksi. Jos taas päinvastoin oletettaisiin, että spirantti esiintyi kaikissa muissa muodoissa, mutta klusiili yksikön nominatiivissa, johtaisi tämä, mikäli katsoisimme, että mediaklusiili ei voisi olla spirantista kehittynyt, voittamattomiin vaikeuksiin viron nykyisen edustuksen selittämisessä. Kun kerran tässä tyypissä on pohjoisvirossakin soinnillinen spirantti esiintynyt, on siis ilmeistä, että se on esiintynyt paradigman kaikissa muodoissa. Nykyisin pohjoisvirossa tavattavaa soinnitonta mediaklusiilia tämän tyypin sanojen kolmannen tavun alussa voidaan siis pitää vain spirantin jatkajana.

Tulemme sitten kysymykseen, miten on ymmärrettävä soinnillisen spirantin kehitys soinnittomaksi mediaksi. Luulen, ettei se ole varsinaisen omapohjaisen äännekehityksen tulos, vaan että se on asetettava yhteyteen keskialasaksan äännekehityksen kanssa. Keskialasaksan historiallisessa edeltäjässä, muinaissaksissa, tavattiin niinkään sanansisäinen soinnillinen dentaalispirantti. Se oli säilyneenä vielä v. 1150 tienoilla alkaneen keskialasaksalaisen kauden alussa, mutta 13. vuosisadan kuluessa tapahtui vähitellen tämän soinnillisen dentaalispirantin kehittyminen soinnilliseksi

dentaaliklusiiliksi *d*:ksi.¹ Siihen aikaan kun Liber Census Daniaen paikannimet ensinnä kirjoitettiin muistiin², oli siinä keskialasaksassa, jota muistiinmerkitsijät puhuivat, vielä *th*:lla merkitty sanansisäinen soinnillinen dentaalispirantti. Luonnollista oli, että kirjoittajat merkitsivät virolaisissa paikannimissä kuulemansa soinnillisen dentaalispirantin samoin *th*:lla. Siihen aikaan tietenkin esim. alaksalaiset papit viroa puhuessaan osasivat vaikeuksista ääntää *ð*:n. Mutta toiseksi asia muuttui, kun alaksan äännesysteemissä ei enää ollut tätä spiranttia. Silloin oli luonnollisesti lähin mahdollisuus korvata spirantti *d*:llä, joksi spirantti alaksassa oli muuttunut. Tämä substituointi näyttää kuvastuvan myös seuraavan ajan paikannimien oikeinkirjoituksessa. Niissä neljässä varmassa *hōbeda*-tyypin paikannimessä, jotka yllä mainittiin, ei LCD:ta seuraavissa muistiinpanoissa myöhemmin enää tavata *th*:ta, vaan *d*. Esitän tässä Johansenin mukaan näiden nimien seuraavat kirjoitustavat:

H ø p p æ t h æ (*Hōbeda*): 1459 Hoeppede, 1461 Hoppede, 1533 Hoeppede; 1488 Hoebede, 1505, 1519 Hobede, 1529 Hobbede, 1520, 1583 Hobbet (vain v. 1586 selvästi yksinäinen poikkeusmuoto Hōbbethe; ilmeinen kirjoituskompastus).

H ø r æ t h a (*Hōreda*): 1578 Orrida, 1651 Örreda, 1796 Orreda (useimmat asiakirjamerkinnot edustavat loppunsa puolesta poikkeavaa nimi-asua, jonka jatkaja on nimen nyk. saks. muoto Hördel: 1379 Hordele, 1476, 1512, 1544 Hordell, 1522 Horll (!), 1542 Hordel, 1586 Herdell jne.).

L a k e t h æ (*Lagedi*): 1370, 1379, 1397, 1422, 1444, 1565 jne. Lakede.

M a h e t h æ (**Maheda*, nyk. *Maidla*; myöhemmissä asiakirjoissa on vain nykyistä nimeä edustavia merkintöjä).

Kun poliittisesti ja yhteiskunnallisesti vallitsevassa asemassa oleva osa Viron väestöstä — mm. papit, kartanonomistajat, kauppiat ja enemmistö muistakin kaupunkien asukkaista — puhui alaksaa ja viroa puhuessaan varmasti äänsi sitä enemmän tai vähemmän oman äännesysteeminsä mukaisesti, ei olisi ihme, vaikka virolaisetkin olisivat pyrkineet omaksumaan joitakin tuon ilmeisesti hienompana pidetyn ääntämistavan erikoisuuksia. Yksi niistä oli se, että soinnillisen dentaalispirantin sijasta äännettiin soinnillinen dentaaliklusiili. Mutta kun soinnilliset klusiilit olivat viron äännesysteemille vieraat, joutuivat useimmat virolaiset vuorostaan korvaamaan soinnillisen dentaaliklusiilin sillä äänteellä, *d*:llä, joka heidän omassa systeemissään lähinnä vastasi sitä ja jolla alaksasta saaduissa lainasanoissakin korvattiin soinnillinen *d*. Tämän selityksen

¹ LASCH *Mittelniederdeutsche Gr.* s. 164, SARAUW *Niederdeutsche Forschungen* I s. 335.

² JOHANSEN *EL* s. 46 — on osoittanut, että tämä tapahtui vuosina 1219—1220.

avulla tulee nähdäkseni myös parhaiten ymmärrettäväksi se suuri ero — toisaalta kato, toisaalta *d* — joka virossa nykyisin on olemassa dentaalispirantin eri edustustapojen välillä.

Tarkkaa aikaa, milloin tämä korvaaminen on tapahtunut, on vaikea määrätä. Se on luultavasti ollut vähitellen leviävä ja yleistyvä ilmiö, joka on saanut alkunsa keskuspaikoista ja sieltä levinnyt ympäröivälle maa-seudulle. Tahtoisin siis pitää tässä puheena olevaa äänneilmiotä substituution tuloksena enkä varsinaisesti ns. maantieteellisen äännelain aiheuttamana samanaikaisena rinnakkaiskehityksenä.

On selvää, että tämä substituutioprosessi saattoi koskea vain tapauksia, joissa spirantti tuolloin vielä oli säilyneenä. Kun sanan ensimmäinen tavu oli pitkä, oli spirantti toisen tavun vokaalin jäljestä jo varhain kadonnut. Samoin kato tapahtui substituutiota aikaisemmin tapauksissa, joissa ensimmäisen tavun ollessa lyhyt kolmas tavu oli vailla sivupainoa, siis esim. sanan nominatiivimuodosta sekä yksikön ja monikon partitiivista. Jos ensi tavu oli lyhyt eikä kolmas tavu ollut sananloppuinen avotavu, oli tällä kolmannella tavulla niin paljon sivupainoa, että spirantti sen turvin saattoi säilyä.¹ Erikseen on mainittava viron koillismurteiden yksikön partitiivi *karuda* 'karhua', *isädä* 'isää', *ärrada* 'herraa', *olgada* 'olkaa', johon eivät yleiset säännöt spirantin kadosta näytä sopivan. Tätä tyyppiä on yksityiskohtaisesti käsitellyt M. Tooms(E) artikkelissaan »Singulari partitiiv -ta, -da eestis» (Eesti Keel 1935 s. 154—161). Toomsen esittämä selitys, jonka mukaan nämä muodot johtuvat koillismurteiden aikaisemmasta vatjalaispohjaisuudesta ja vastaavat vatjan partitiivityyppiä *emätä*, *isätä*, tuntuu hyväksyttävältä. Tämän mukaan koillisviron yks. partitiivin *d* ei siis kuulukaan dentaalispirantin edustuksen piiriin.

Mutta miksi on kehitys eteläviron alueella johtanut toiseen tulokseen kuin pohjoisvirossa? On mahdollista, että spirantti katosi etelässä kaikista asemista aikaisemmin kuin pohjoisessa. Mutta mahdollista, ja ehkä todennäköisempää, on myös, että alasaksan vaikutusmahdollisuudet eivät olleet eteläviron alueella yhtä suotuisat kuin pohjoisempana, joten spirantti ehti kauttaaltaan kadota, ennenkuin yleinen substituutio saattoi tulla kysymykseen, vaikka emme olettaisikaan, että dentaalispirantin kato etelässä olisi absoluuttisesti paljoakaan pohjoisviron katoa vanhempi. Missään tapauksessa eteläviron edustuksessa ei ole mitään, joka pienimmässäkään määrässä vastustaisi pohjoisviron edustuksen synnystä yllä esitettyä käsitystä.

¹ KETTUNEN ViKÄH s. 40, EKÄH s 77.

Vihdoin on kiinnitettävä huomiota myös Kodaveren murteessa tavatavaan dentaalin radikaalisen astevaihtelun edustukseen, jolle on ominaista *d* pääpainollisen tavun vokaalin jäljessä umpitavunkin alussa, esim. (Kettusen mukaan) *mevè* (yleisk. *mee* < **meden*) 'meden', *sivojtud* (yleisk. *seotud*) 'sidottu', *lõpàn* (yleisk. *leian* < **leüdän*) 'löydän', *küvès* (yleisk. *kuues*) 'kuudes' jne. Kuten Kettunen täydellä syyllä on korostanut, tämä edustus ei mitenkään voi olla analogisen tasoituksen tuloksena syntynyt, sillä *d*:tä esiintyy myös tapauksissa, joissa mitään avotavuista vahvan asteen muotoa ei ole ollut tarjolla yleistyksen pohjaksi, esim. *kävišev* (yleisk. *käised*, *käiksed* < **kädükset*) 'hihat', *kaðik* (yleisk. *kaigas*, g. *kaika* < **kaðikkas*) 'keppi', *püvìs* (suom. *pyydys*) 'kalanpyydys'.

Samantapaista edustusta tavataan jossakin määrin myös viron vanhassa kirjakielessä, esim. Müller (s. 33 r. 4 alh.) *weddichse* *Lauta siddes* »weise lauda sees», (s. 170 r. 15) *ned weddichset*, (s. 26 r. 6) *wedde tilkat* »vee tilgad». Ks. tästä edustuksesta lähemmin A. SAARESTEN artikkelia »Vokaalidevahelise dentaalse spirandi vasted vanemas Põhja-Eesti kirja-keeles», *Eesti Kirjandus* 1920.

Kettunen on tässä — kuten *pimedas* tyyppissäkin — halunnut pitää nykyistä soinnitonta mediaklusiilia myöhäiskantasuomen soinnittoman klusiilin jatkajana; ks. hänen kannastaan lähemmin tämän kirjoituksen alkupuolella esitettyjä sitaatteja. Joutuu kumminkin jo Kodaveren murteen omaa edustusta kokonaisuudessaan tarkastellessa toteamaan, että soinnittoman klusiilin oletaminen sanan toisen umpitavun alussa johtaa suuriin vaikeuksiin. Soinniton mediaklusiili nimittäin esiintyy, kuten jo mainittiin, vain vokaalinjälkeisissä tapauksissa. Mutta milloin ensi tavu päättyy likvidaan tai nasaaliin, toisen umpitavun alussa ei olekaan soinnitonta mediaklusiilia, vaan tavurajalla on assimilaation tuloksena syntynyt geminaattalikvida tai -nasaali, joka pitkän vokaaliaineksen jäljessä on myöhemmin lyhentynyt vastaavaksi yksinäiskonsonantiksi. Esimerkkejä (Kettusen mukaan): *kañnàn* (: *kañda*) 'ich trage', *kiñnàs* (: *kiñda*) 'handschuh', *piñnär* 'rain', *kuñnäl* 'kunkel', *silläd* (: *sild*) 'die brücken', *kõrràn* (: *kõrd*) 'in der ordnung', *kõrrèd* 'die strohhalme', *urè* 'kimme', *kiälän* 'ich verbiete'.

On selvää, että toisen umpitavun alussa on likvidan ja nasaalin jäljessä voinut olla vain soinnittoman dentaaliklusiilin heikko aste (likvidan jäljessä soinnillinen spirantti, nasaalin jäljessä luultavasti soinnillinen klusiili), sillä yhtymässä likvida + soinniton klusiili tai nasaali + soinniton klusiili ei olisi voinut tapahtua nykyisten muotojen edellyttämää assimilaatiota. Kun siis likvidan ja nasaalin jäljessä on varmasti esiintynyt dentaaliklusiilin heikko aste, tuntuu mahdottomalta olettaa, että vokaalin

jäljessä olisi voinut umpitavun alussa esiintyä vahvan asteen soinniton klusiili. Muodot **kandan*, **kindas*, **sildat*, **kordēt* toisaalta ja **kätükset*, **veten*, **leütän* toisaalta eivät olisi voineet samanaikaisesti kuulua murteen foneettiseen systeemiin. Sellainen oletus taas, että likvidan ja nasaalin jälkeinen dentaaliklusiilin heikon asteen edustus olisi Kodaveren murteessa kauttaaltaan naapurimurteista lainattua, on niin epätodennäköinen, että se on ilman muuta hylättävä. Vokaalinjälkeisen dentaalin heikon asteen edustuksessa on, kuten Kettunen on osoittanut, tapauksia, joissa esiintyy naapurimurteiden mukaista dentaalin katoedustusta, esim. *kättäB* (< **kadotta-*) 'er verliert', *üttän* (: *uqāita*) 'ich warte', *käèD* 'die hände', *nõžžàD* (: *nõiD*) 'die hexen'. Tällaiset tapaukset, joita ei ole kovin runsaasti, ovat selviä lainoja. Mutta miksi lainaedustus olisi likvidan ja nasaalin jälkeisissä tapauksissa j o h d o n m u k a i s e s t i syrjäyttänyt murteen alkuperäisen edustuksen, jos olettaisimme, että nykyinen heikkoasteisuus perustuu vieraaseen vaikutukseen?

Ei voi siis tulla muuhun johtopäätökseen, kuin että myös ensi tavun vokaalin jäljessä on Kodaverenkin murteessa ollut dentaaliklusiilin heikko aste. Nykyinen edustus selittyy siten, että Kodaveren murrealueella dentaalispirantti pääpainollisen tavun vokaalin jäljessä säilyi kauemmin kuin muualla pohjoisvirossa ja joutui siten mukaan painottoman tavun vokaalin jälkeisen spirantin substituutioprosessiin. Lopputulos oli sitten tietenkin sama myös tässä tapauksessa.

Yllä esitetty tarkastelu on siis antanut tulokseksi, että Liber Census Daniaen paikannimien kirjoitustapa sisältää selvän todistuksen soinnillisen dentaalispirantin esiintymisestä niissä pohjoisviron suffiksaalisen astevaihtelun tapauksissa, joissa nykykielessä tavataan soinniton mediaklusiili *D*. Genetiivi *pimeda* esim. on siis tuohon aikaan ollut asussa **pimedä(n)*. Nykyiseen edustukseen on tultu siten, että alaksalaiset viroa puhuessaan korvasivat viron *ð:n* omalla *d:llään*, jota ääntämystä virolaiset sitten pyrkivät jäljittelemään, korvaten *d:n* taas vuorostaan *D:llä*. Tässä on siis kysymyksessä sellainen ilmiö, että poliittisesti ja yhteiskunnallisesti vallitsevassa asemassa olevan pienen väestöosan kieli vaikuttaa kansan enemmistön kieleen sen ääntämistavan välityksellä, jota vähemmistö oman kielensä mukaisesti käyttää puhuessaan enemmistön kieltä. Tällaisesta vaikutuksesta, joka on tavallaan tutun substraattiliemiön vastakohta, ovat eräät kielentutkijat käyttäneet nimitystä superstraatti.

Samanlainen, ruotsin kielen vaikutuksesta syntynyt, superstraatti on sivumennen sanoen myös suomen yleiskielen nykyinen *d*. Täysin viron

$d:n$ tasalla on tosin vasta se t , jolla itäsuomalaiset yleiskieltä tavoitellessaan usein substituioivat omalle äännesysteemilleen vieraan $d:n$ (esim. *etuskunta*).

LAURI POSTI